

אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר

שיטת רש"י בחיוב בדיקת חמץ

פרש"י שלא יעבור עליו בכל יראה ובכל ימצא. ויש להסתפק בדעת רש"י האם חיוב בדיקה הוא מה"ת או אינו אלא מדרבנן. מדברי הר"ן משמע שהבין בדעת רש"י שחיוב בדיקת חמץ הוא מה"ת.

חיוב בדיקה מה"ת

ע"ש שהוכיח שבדיקת חמץ הוא מה"ת מהא דבעי בגמ' (ז, ב) בדיקה לאור הנר מנא לן, ומוכחינו לה מקראי. ואין לומר דאסמכתא בעלמא נינהו, דהא נחלקו התנאים (כא, א) חמץ זה במה מבערו, איכא מ"ד דאין ביעור חמץ אלא שריפה, ור' יהודה דסבירא ליה הכי (כז, ב), ודנו מנותר, ואם אתה אומר שאין לנו מן התורה אלא בטול מהו ביעור זה שנחלקו עליו. ואין לומר שנחלקו בביעור דרבנן, דמוכח בגמ' דבשל תורה נחלקו, כדאמר ר"ע (ה, א) מצינו להבערה שהיא אב מלאכה והתורה אמרה תשביתו שאור מבתיכם.

ותמה עליו הגרע"א וז"ל לא זכיתי להבין, דאף אם אין לבדיקה עיקר בדאורייתא פשיטא דיש לביעור עיקר מדאורייתא במצא חמץ אחר זמן איסור דבודאי צריך לבערו, ומה ענין ביעור לענין בדיקה.

"תשביתו" הוראה שלא יעבור על ב"י וב"י

ואולי י"ל על פי מה שמבואר בהמשך דברי הר"ן ש"תשביתו" הוי "הוראה איך לא לעבור על ב"י וב"י". וז"ל ואלא כך הוא עיקרון של דברים, שזה שאמרה תורה תשביתו יכול להתקיים באחד משני דברים או שיבטל בלבד כל חמץ שיש ברשותו ויוציאו במחשבתו מרשותו וסגי בהכי מדאורייתא אפילו בחמץ הידוע לו, או אם לא בטלו בלבד כלל צריך מן התורה שיבדוק אחריו בכל מקום שהוא רגיל להמצא שם ויבערנו מן העולם, ובביעור זה הוא שנחלקו במה יבערנו. ולפיכך כל שאינו מבטל חייב לבדוק כדי שלא יעבור עליו בכל יראה ובל ימצא. ויש להקשות שפתח בתשביתו וסיים בבדיקה, ונראה שס"ל להר"ן כנ"ל שתשביתו וב"י הוי שני צדדים של אותו מטבע, דהיינו ש"תשביתו" בא לעקור האיסור של ב"י, ולכן כתב הר"ן שאם לא ביטל צריך לבדוק ולהשבית החמץ. שע"י זה לא יעבור על ב"י וב"י.

ויש להביא סמך לזה מהירושלמי (הובא ברמב"ן) וז"ל רבי אומר תשביתו שאור מבתיכם דבר שהוא בל יראה ובל ימצא ואי זו זו שריפה. הרי לן מפורש שתשביתו נאמר כדי שלא יעבור בב"י ומה"ט תשביתו מחייב לעשות דבר שהוא בכל יראה ובל ימצא.

וזה על פי מה שמבואר בהר"ן בהמשך דבריו שמקום שמכניסים בהם חמץ הוי כאילו וודאי יש שם חמץ, ואם לא בדק וביער עובר בב"י וב"י. וז"ל ונמצאת אתה אומר לפי דעת זה שהתורה שאמרה תשביתו היינו או בבטול או בבדיקה וביעור, והיינו בחמץ ידוע או מפני חשש מקומות שהוא רגיל להמצא בהן. משמע שהר"ן משווה שניהם. ולכן אם אכן תשביתו הוי הוראה איך לא לעבור על ב"י וב"י, ובמקומות שמכניסים בהם חמץ עובר בב"י, ע"כ שכוונת תשביתו אינו רק לשרוף חמץ שידוע לו, אלא גם לחפש ולבער גם חמץ שאינו ידוע לו, אם עכ"פ נמצא במקום שמכניסים בהם חמץ.

האם עובר היכא שבדק ונמצא אח"כ חמץ

ונראה שגם בהמשך דברי הר"ן מבואר כדברינו הנ"ל. וז"ל הר"ן ומשמע דתנא דמתניתין לא בעי ביטול כלל אלא בדיקה ובהכי סגי ליה, לפי שמכיון שבדק יצא ידי חובתו. ואם שמא ימצא אחר כך גלוסקא יפיפיה יבערנה לאלתר, שמא תאמר למפרע עבר עליה, ליתא, שהרי סמכה תורה על החזקות וכל שבדק אותן מקומות שרגיל להמצא בהן חמץ יצא י"ת. והק' בספר אור גדול (על משניות) הרי מי שסמך על חזקה ונמצא שהמציאות לא היה כמו שהחזק, בוודאי נחשב שעבר איסור בשוגג, א"כ איך כתב הר"ן שלא עבר למפרע.

ולהנ"ל ניחא, שאין כוונת הר"ן שהוא סומך על החזקה, אלא שהוא קיים מה שאמרה התורה לעשות כדי שלא יעבור, והתורה סמכה על החזקות, ולכן לא הקפיד שיבטל כדי שלא יעבור, אלא שאפשר לו לבדוק ולבער. אבל זה שהוא לא עבר אינו אלא משום שציית להוראת התורה שיבדוק ויבער.

האם מקיים מצות תשביתו בביטול

הק' לי ידידי הרב יחזקאל לאנג שליט"א איך כתב הר"ן שתשביתו יכול לקיים בשני אופנים או ביטול או בדיקה וביעור, הרי לעיל מסביר הר"ן ביטול הוי הפקר, והטעם שמועיל בלב וכו' הוא רבי ישמעאל דהוי אינו ברשותו, א"כ איך מקיים בזה תשביתו. והוא קושיא נפלאה, ולהנ"ל אולי יש ליישב, דאם נאמר ש"תשביתו" הוא הוראה איך שלא לעבור בב"י וב"י, א"כ כל דבר שעל ידו אפשר להגיע שלא יעבור על ב"י וב"י מקיים בזה תשביתו, ומה"ט גם הפקר נכלל.

ויש להביא סמך לזה מהרמב"ן, שאחרי שדן באריכות בכל הנושא של ביטול חמץ, מסכם וז"ל נמצאת אומר שלשה מיני ביעור הן, שאמרה תורה שלא יראה חמץ שלנו ברשותנו לפיכך ביערו מן העולם, כגון בשריפה או שאבדו לגמרי זהו מעולה שבהן, ביטול בדבור בלבד נמי יצא שאף זה יצא מתורת חמץ כיון שהוא רוצה לנהוג בו איסור שבו ואינו רוצה בקיומו והוא רואה אותו כעפר שאינו ראוי לאכילה, הפקירו נמי יצא כפי שיטת הירושלמי דלא קרינא ביה לך.

שיטת תוס' בדעת רש"י

אבל נראה שתוס' הבין בדעת רש"י שחייב בדיקת חמץ אינו אלא מדרבנן, דהנה תוס' הקשה על רש"י שכיון שמכל מקום צריך ביטול כדאמר בגמ' (ו, ב) הבודק צריך שיבטל, ומדאורייתא בביטול בעלמא סגי, אמאי **הצריכו חכמים** בדיקה כלל. וכבר הק' האחרונים למה תוס' לא הק' שמבואר בגמ' שבדיקת חמץ אינו אלא דרבנן. וע"כ שס"ל לתוס' בדעת רש"י שאין בדיקת חמץ אלא דרבנן ולכן לא הק' אלא למה תקנו חז"ל בדיקת חמץ אם עכ"פ צריך ביטול, וע"י ביטול לא יעבור על ב"י וב"י. ונראה שרש"י הולך פה לשיטתו כדלהלן.

ב"י וב"י בחמץ שאינו ידועה

דהנה איתא לק' (ו, א) ואמר רב יהודה אמר רב המפרש והיוצא בשיירא קודם שלשים יום אין זקוק לבער, תוך שלשים יום זקוק לבער, אמר אביי הא דאמרת תוך שלשים יום זקוק לבער לא אמרן אלא שדעתו לחזור אבל אין דעתו לחזור אין זקוק לבער, אמר ליה רבא ואי דעתו לחזור אפילו מראש השנה נמי, ופרש"י דכי הדר ביה בימי הפסח - עבר עליה, וההיא שעתא לאו ברשותיה היא דליבטליה, שהרי איסור הנאה הוא ואינו שלו, **וכשראהו** - עובר עליה. מבואר בדבריו שכל זמן שאינו רואהו אינו עובר. וע"י במהרש"ל שמיירי בספק שלא ידע בודאי שיש לו חמץ בביתו, ומש"ה אינו עובר אלא משעת הידיעה. עכ"פ מבואר שאינו עובר על ב"י וב"י בחמץ שאינו ידוע.

ואם כנים הדברים מבוארים דברי התוס' למה נקט בדעת רש"י שאע"פ שחייב הבדיקה הוא שלא יעבור בב"י וב"י, עכ"פ אינו אלא מדרבנן, וכוונת רש"י שלא יעבור אינו שלא יעבור עכשיו, אלא שלא יעבור אח"כ אם יראה או עכ"פ יודע לו שיש כאן חמץ.

שיטת התוס'

ובעיקר הנידון ע"י בפר"ח (או"ח תלא, א) שמביא דברי הב"ח שמוכיה מרש"י (הנ"ל) דחייב הביטול מן התורה אינו אלא לחמץ הידוע, אבל כל שאין לו חמץ ידוע אין צריך לבטל, ודלא כדברי הר"ן שכתב דמצות השבתה מן התורה היא גם מפני מקומות שרגיל להמצא בהם חמץ דליתא. ממשך הפר"ח שגדולה מזו מצאתי בתוס' (כא, א) שאע"ג דאיכא חמץ ידוע כיון שאינו ידוע היכן הוא אינו עובר משום דכתיב לא ימצא, והרי זה אינו מצוי, כן משמע בפרק קמא (ו, ב) דפריך וכי משכחת לה לבטולה, משמע דכל כמה דלא משכחת לה אינו עובר בבל יראה.

הפנ"י (כא, א) חולק עליו וכתב שאף את"ל דסבר דחייב לבדוק אף באין ידוע, וכשיטת הר"ן, ע"כ היינו מטעם שכתב הר"ן דבמקום שמכניסין חמץ הוה ליה כודאי דחזקתו שהכניס בו חמץ, ומש"ה חייבוהו לבדוק באותן המקומות עד מקום שידו מגעת וכדרך תשמישו, משא"כ הכא שכבר בדק בכל אותן המקומות, ובהאי נמי דמשיירא ודאי מצנע עד שאין ידוע באיזו מקום, וא"כ הו"ל כמקום שאין ידוע אם הכניסו חמץ דאין עובר מדאורייתא לכו"ע, ועל זה מייתו ראייה דהיכא שבדק במקומות הידועים אינו עובר אפילו אם עדיין נשאר שם חמץ.

וע"י במג"א (תלד, ה) שמדייק מלשון הטור שכתב שאחר שביטל החמץ אפילו נשאר חמץ בביתו שלא מצאו אינו עובר עליו, משמע שאם לא ביטלו עובר עליו אע"פ שלא ידע. ומסביר המג"א דהוי כמי שאכל חלב בשוגג. אבל מביא לשון הרמב"ם שאם מצא חמץ שהיה דעתו עליו והיה בלבו ושכחו בשעת הביעור ולא ביערו ה"ז עובר על לא יראה שהרי לא ביער ולא ביטל וכו', משמע דאם לא ידע בו מתחלה אינו עובר עליו כלל.

המבטל צריך שיבדוק

ובעיקר דברי רש"י שחייב בדיקה כדי שלא יעבור, והק' בתוס' הרי בכל מקרה צריך ביטול וא"כ שוב למה צריך

בדיקה, אז אם נאמר שס"ל לרש"י שחיוב בדיקה מה"ת צ"ל שס"ל כהר"ן שתקנת ביטול הוא תקנה מאוחרת ולא היה בזמן המשנה, אבל אה"נ לאחר תקנת ביטול אין חיוב בדיקה מה"ת.

אבל אם נאמר שגם רש"י לא התכוון לומר דהוי מה"ת כמו שכתבנו לעיל, י"ל או שס"ל כמש"כ הר"ן גופא דחכמים לא רצו לסמוך על הביטול אולי לא יבטל בלב שלם, ואם כן יפה כתב רש"י שתקנו בדיקה שלא יעבור בבל יראה, דאפילו את"ל דצריך נמי ביטול מדין המשנה אפ"ה יעבור בבל יראה אם לא יבטלו בלב שלם.

שמא יבא לאוכלה

א"נ י"ל שרש"י ס"ל כתוס' שהחשש אחר ביטול הוא שמא יבא לאכלו, (ומתני' מיירי לפני תקנת ביטול). ויש להביא סמך לזה ממש"כ רש"י לק' (פסחים ד, א) להסביר קושיית הגמ' למה לא נבדוק בשש, דבין לר' מאיר ובין לר' יהודה דפליגי במתניתין בהרחקה דעבוד רבנן לדאורייתא, חמץ אינו אסור מן התורה בבל יראה ובאכילה אלא משש שעות משעברו שש שעות כדיליף לקמן מן אך חלק ומן לא תשחט על חמץ. וק' למה הזכיר רכילה, וי"ל שבא גם להסביר חיוב בדיקה אחרי תקנת ביטול.

תשביתו אחרי ביטול

הזכרנו דברי הר"ן שתשביתו קשור לב"י, אבל ראיתי בתשב"ץ (מאמר חמץ אות ה) שכתב שאם בדק ולא בטל, לא נפטר מלאו דלא יראה ולא ימצא. ולזה אמרו בגמ' (פסחים ו ב) הבודק צריך שיבטל. אבל יש ענין אחר בזה, והוא שאפי' ביטל ונפטר מלאו דלא יראה, עדיין מוטלת עליו מצות השבתה. ובזה נחלקו התנאים במה משביתו ובשל תורה נחלקו.